

VILJA ISLÄNNINGARNA

HYRA UT BASER ÅT U. S. A.?

Av lektorn fil. lic. PETER HALLBERG, Reykjavik

DEN nya republiken Island hade ännu inte blivit halvtannat år gammal, förrän dess medborgare ställdes inför ett politiskt avgörande, som kan få utomordentligt viktiga följder för landets framtid. I början av oktober nåddes världen av nyheten om att USA:s regering vänt sig till den isländska för att få hyra militära baser på Island. Redan tidigare hade i Förenta Staterna höjts röster för att man för framtiden borde trygga sig de för de gångna årens krigföring betydelsefulla positionerna på Grönland och Island. I amerikansk press hade t. o. m. kommit fram det förslaget, att man borde köpa Grönland av Danmark, medan Island skulle erbjudas att bli den fyrtionionde av de Förenta Staterna. Många islänningar torde också ha varit beredda på att krigsårens ockupation kunde bli förlängd i en eller annan form.

Det är svårt att få någon överblick över basfrågans läge i de politiskt ansvariga kretsarna på Island, eftersom regeringen hittills iakttagit en obrottslig tystnad i saken. Denna mörkläggning har gett upphov till en hel del kannstöperier i pressen alltsedan den 10 oktober, då en isländsk högertidning — åberopande en notis i den svenska Dagens Nyheter! — delgav sin läsekrets den uppseendeväckande nyheten. Vad man någorlunda säkert kan utläsa ur pressdiskussionen är följande.

Den 1 oktober mottog isländska regeringen från den amerikanska en not, vari man uttalade sin önskan att för lång tid få hyra militära baser på Island. Det skulle gälla det av amerikanerna anlagda och alltjämt administrerade stora flygfältet vid Keflavik ett femtiotal kilometer sydväst om Reykjavik, den av engelsmännen upprättade flottbasen i Hvalfjörður norr om huvudstaden samt en flyghamn i Reykjaviks omedelbara närhet. Ett särskilt utskott med tre representanter från vart och ett av alltingets fyra partier tillsattes för att behandla frågan.

Efter fem veckors betänketid avgavs det isländska svaret i överensstämmelse med stats- och utrikesministern Ólafur Thors' förslag. Däri erinras om att alltinget den 24 februari 1945 beslöt anhålla om att Island bleve upptaget i FN. Isländska regeringen uttalar sin tillfredsställelse över att USA förklarat sig villigt att medverka härtill. Den hoppas, att Islands anslutning till FN icke kommer att dröja länge, och förklarar Island berett att åtaga sig de förpliktelser som åtfölja detta medlemskap. Under hänvisning till det ovan sagda är isländska regeringen villig att med den amerikanska taga upp hithörande frågor till diskussion.

Den amerikanska repliken på detta orakelmässiga utlåtande ingick så gott som omedelbart och innebar, att man fattat svaret så, att den isländska regeringen vore beredd att inleda överläggningar om uthyrning av baser i överensstämmelse med det amerikanska förslaget av den 1 oktober. Amerikanska regeringen önskade därför, att den isländska snarast möjligt skulle utse sina representanter för att avsluta överenskommelsen.

Detta meddelande säges ha kommit som en kalldusch för de alltingsmän vilka instämt i sin regerings svar under den förutsättningen, att det skulle betraktas som ett avslag på den amerikanska framställningen. Missnöjet ledde till att man kompletterade svaret till USA med en förklaring, vari det hette — med åberopande av stats- och utrikesministerns *muntliga* kommentar till den isländska regeringens svar — att det *icke* finge fattas så, att man vore villig att inleda underhandlingar på grundval av den amerikanska noten av den 1 oktober.

Ovanstående redogörelse för händelseförloppet är hämtad ur den nystartade isländska veckotidningen *Útsýn*, som i sina hittills utkomna nummer ägnat basfrågan en energisk uppmärksamhet. Samma organ säger sig också veta, att krafter — »naturligtvis bakom kulisserna» — äro i verksamhet för att få till stånd underhandlingar på en ny basis. Det skulle därvid inte längre vara tal om att hyra ut *för lång tid* utan blott tills vidare, några år. Eller också skulle man icke kräva ett omedelbart uppfyllande av den punkt i ockupationsöverenskommelsen av år 1941 som förpliktar USA att med alla militära styrkor utrymma Island »vid det pågående krigets slut».

Basfrågans läge inom regering och allting är således allt annat än klart. Att Reykjavik nu går i valens tecken — i januari sker val av stadsfullmäktige och på sommaren alltingsval — har inte bidragit att skärpa linjerna. De som önska i en eller annan form

tillmötesgå de amerikanska önskemålen torde av taktiska skäl undvika att uttrycka sig alltför tydligt. Därpå beror det också, att den offentliga opinionen nog ger intryck av en mera kompakt enhällighet än som faktiskt är förhanden. Ty de som tveklöst slå ifrån sig varje tanke på att hyra ut någon del av sin nya republik, ha ju ingen anledning att sticka under stol med sin åsikt. De kunna också verkningsfullt spela på de patriotiska känsloträngar som inte äro svåra att bringa i dallring hos ett folk, vilket har sin hett efterträdade oavhängighetsdag i färskt minne. Alla mer uppmärksammade opinionsyttringar ha också i mer eller mindre kraftiga ordalag avvisat det amerikanska förslaget.

I sitt tal till studenterna vid läsårets början manade dem universitetets rektor, professor Ólafur Lárusson, — f. ö. juridisk expert i den isländska delegation som vid höstens början infann sig i Köpenhamn för att med danskarna diskutera frågor i samband med unionens upplösning — att som en man stå emot påtryckningar utifrån, från vilket håll de än månne komma och i vilken gestalt de kunde uppträda. Den aktuella udden var allom uppenbar.

Vid styrelsesammanträde inom isländska LO kring månadsskiftet oktober/november enades man om en resolution i basfrågan. Man säger sig däri betrakta varje försök av främmande länder och »deras agenter här i landet» att lägga sig i isländska angelägenheter eller att uppnå en privilegierad ställning på Island som ett hot mot landets oberoende och ett trampande under fötterna av de Förenade Nationernas offentligt uttalade vilja att respektera småstaternas suveränitet och självbestämmanderätt. Man uppmanar slutligen »alltinget och regeringen att besvara varje dylik sårande närgångenhet med ett tveklöst avslag».

Den 12 november höllo studenterna på universitetet ett eget opinionsmöte med tal av en representant för var och en av de fyra politiska studentföreningarna, motsvarande alltingets fyra partier. Man fattade enhälligt en resolution, som till rikets styresmän riktade samma eggande maning som tidigare arbetarorganisationen. Man lägger vikt vid att främmande militära baser på Island skulle medföra allvarliga faror icke blott för dess frihet utan också för dess språk och nationalitet. Och även om Island skulle bli medlem av FN, måste man enligt studenterna eftertryckligt hävda, att det med hänsyn till det isländska folkets nationalitet och kultur är nödvändigt, att Island icke göres till militärbas i de Förenade Nationernas tjänst, »ehuru det isländska folket i öv-

rigt är berett att lägga fram sin skärv för att stärka fred och samarbete mellan folken». Denna studenternas opinionsyttring med anslutning från alla de politiska föreningarna kan troligen anses ganska representativ för stämningen inom landet i dess helhet. Ty det isländska studentlivet är genomsyrat av politik — så äro t. ex. valen till studentkårens styrelse helt politiska, och en framgång där för en viss politisk riktning noteras som en seger i vederbörande partipress — och studenternas politiska partiväsen torde ge en rätt trogen bild av det större samhällets. — Studenternas exempel i basfrågan följdes några dagar senare av eleverna vid Reykjaviks högre allmänna läroverk.

I detta sammanhang må också nämnas det tal som den 1 december — årsdagen av unionslagens ikraftträdande 1918 — hölls från alltingshusets balkong av den unge alltingsmannen (höger) och professorn i juridik, Gunnar Thoroddsen, som bl. a. tagit livlig del i utarbetandet av den nya författningen. Han betraktar det som ett klart intrång i Islands suveränitet att hyra ut baser och citerar till stöd för sin åsikt ockupationstraktaten av år 1941. I denna förbinder sig nämligen USA att i sinom tid — »så snart det nuvarande farotillståndet i de internationella relationerna är förbi» — dra tillbaka sina militära styrkor från Island, för att som det heter »isländska folket och dess regering skall få oinskränkt råda över sitt eget land». Somliga ha önskat tillmötesgå USA med den motiveringen att man i motsatt fall ändå skulle bli tvungen att lämna baser åt FN. Thoroddsen förklarar tillvaron av ett dylikt alternativ vara gripet ur luften och rekommenderar för sin del den tredje utvägen: inga främmande militärbaser. Slutligen utfärdar Thoroddsen ett vackert isländskt betyg åt amerikanarna: »De ha visat oss mycken välvilja, och det är ovisst om något annat folk har uppträtt med större takt, moderation och flotthet som beskyddare i krig än de. Deras vänskap vilja vi inte mista. Vi äro inga isolationister. Vi ha under de gångna åren på många sätt visat vår vilja att deltaga i mellanfolkligt samarbete. På den vägen ämna vi fortsätta. Men vår frihet vilja vi icke sälja. Vår suveränitet vilja vi icke lämna ifrån oss.»

Av den radikala tidskriften *Tímarit Máls og Menningar* har nyligen kommit ut ett nummer, som är uteslutande ägnat basfrågan. Det ger en representativ översikt av motståndssidans, d. v. s. den sannolikt betydande majoritetens, syn på saken. Men indirekt — genom den hårdhänta kritik som består dem — blir man här också bekant med de mera vacklandes eller medgörligas syn-

punkter. Jag skall därför i stora drag referera de argument som komma till tals i detta häfte.

Bland medarbetarna märkas den kände författaren Halldór Kiljan Laxness, professorn i äldre isländsk litteratur vid Islands universitet, Einar Ó. Sveinsson, bibliotekarien vid samma institution, en alltingsman o. s. v. De flesta av bidragsgivarna äro aktiva kommunister. Kommunistpartiet, som på Island har betydligt större inflytande än i de övriga nordiska länderna — av alltingets femtiotvå platser innehar det tio, och av de sex regeringsmedlemmarna äro två kommunister —, har särskilt hetsigt engagerat sig för motstånd mot det amerikanska förslaget.

Flerstädes i tidskriften hävdas, att somliga islänningar vilja ha till stånd en uppgörelse med USA, därför att de räkna med ett kanske nära förestående krig, i vilket Sovjetunionen och Förenta Staterna skulle bli huvudmotståndarna, och i en sådan kraftmätning till varje pris vilja hamna på den amerikanska sidan. Tanken på ett krigsutbrott inom de Förenade Nationerna, mellan öst och väst, avvisas som enfaldig eller brottslig, ett försök att störa det lovande samarbetet mellan stormakterna som nu tagit sin början. Men samtidigt uppge flera av tidskriftens medarbetare, att Förenta Staternas — hittills opublicerade — not av den 1 oktober ordar om baser för »anfall och försvar». En sådan formulering synes ju antyda, att man åtminstone inte i ledande amerikanska kretsar anser ett nytt krig uteslutet. I själva verket lär emellertid USA-noten på ett icke fullt så brutalt sätt tala om »defence of the western hemisphere». Givetvis är det för tidskriftens kommunistiska författare över huvud taget ett ytterst motbjudande framtidsperspektiv, att Island skulle bli en språngbräda för det kapitalistiska USA vid ett eventuellt krig med det stora socialistiska riket.

Atombomben ger ett starkt eko i diskussionen om militärbaserna. Särskilt värtaligt utlägger Laxness följderna för Reykjavik, därest man gäve efter för amerikanerna och således vore direkt engagerad i en möjligen kommande konflikt. Islands huvudstad bleve ett av de första målen för atombomberna i nästa krig. Allt levande i Reykjavik med omnejd vore »atomiserat», innan stadens invånare ens nåtts av nyheten om krigsutbrottet. Och eftersom Reykjavik omfattar en dryg tredjedel av landets hela befolkning, skulle man därmed ha uppnått förintelse av en väsentlig del av den isländska nationen. Slutsatsen blir, att den enda möjligheten för ett litet folk att undgå total ödeläggelse i ett kommande krig

är att *icke* släppa till sitt land som försvarsverk för den ena eller andra stridande parten. Denna synpunkt framhäves f. ö. starkt också av professor Lárusson i en artikel i det studentblad som utges årligen 1 december. Han erinrar om att det under kriget bland flera små nationer varit en vanlig åsikt, att den neutralitetspolitik som de tidigare följt blivit dem till skada, och att det vore självklart att överge den för framtiden. Sedan atombomben blivit verklighet, hör man mindre av detta tal. I själva verket har neutralitetspolitiken enligt Lárusson aldrig varit mera berättigad än nu. Den har blivit ett livsvillkor för småstaterna, som inte längre kunna finna trygghet i hägnet av någon stormakt.

Många av de islänningar som vilja förhandla med USA torde ha räknat med att en uppgörelse i basfrågan skulle medföra stora ekonomiska fördelar för Island. Några bestämda erbjudanden från amerikansk sida ha i varje fall inte kommit till allmänhetens kännedom. Tydligt är emellertid, att man på visst håll *icke* utan oro ser fram mot den dag då den siste amerikanske soldaten lämnar isländsk jord. Denna oro blir mera begriplig mot bakgrunden av den ekonomiska högkonjunktur som ockupationen lett in över landet. Ty i motsats till många andra härtagna länder har Island inte med dryga tributer måst bekosta sina beskyddares uppehälle i landet. Tvärtom har ockupationsstyrkorna under krigsåren utgjort en rikt flödande inkomstkälla för landet. De isländska bankernas utländska tillgodohavanden uppgingo vid det senaste årskiftet till 563 milj. isl. kronor. Men enligt en artikel av den nytillträdande riksbankschefen Jón Árnason i de isländska kooperatörernas tidskrift *Samvinnan* skulle 428 milj. av denna summa komma direkt från ockupationsmakten, vara pengar som denna förbrukat på Island. Med överenskommelsen av den 7 juli 1941 förband sig Förenta Staterna i punkt 6 »att stödja Islands intressen på allt sätt som står i dess förmåga, däribland att förse landet med en tillräcklig mängd av oundgängliga varor, trygga nödvändiga fartygsförbindelser till och från landet och avsluta även i övrigt förmånliga handelsöverenskommelser med Island». Krigsåren ha som bekant också medfört ett väldigt ekonomiskt uppsving för detta lilla land, som tidigare pressats svårt av lågkonjunktur under hela trettiotalet. Befolkningens allmänna levnadsstandard har nått en förut okänd nivå.

Det är klart, att anpassningen till efterkrigsförhållandena kan bli en smärtsam procedur, särskilt som dyrtiden på Island är långt framskriden. För november 1945 angavs officiellt levnads-

kostnadsindex till 284 enheter (100 år 1939), men denna siffra anses av somliga bedömare vara omkring 40 enheter för låg. Eftersom på alla löner utgår full dyrtidsersättning enligt index, har lönenivån skruvats upp våldsamt. Som exempel kan nämnas, att årslönen för matrosar och eldare i skeppsfart på England och Amerika nyligen fastställdes till omkring 30,000 isl. kronor, d. v. s. med nuvarande kurs inemot 20,000 svenska. Med sådana arbetspriser kan det bli svårt för den isländska exporten att vinna avsättning för sina produkter. Och de finnas tydligen som tro sig bäst kunna fly svårigheterna genom att kasta sig i Uncle Sams breda famn.

En ung författare i *Timarit* — han tog f. ö. nyligen pol. mag.-examen vid Stockholms Högskola — är däremot övertygad om att hans land aldrig haft större möjligheter än nu att stå på egna ben ekonomiskt. Vad som tidigare fattats Island har varit kapital att genomföra en rationalisering av näringslivet och att bygga ut en industri för förädling av landets råvaror, framför allt den fisk som i väldiga mängder fångas utmed Islands kuster. Det har därför måst dela de fattiga råvaruländernas öde att för lågt pris avyttra obearbetade eller föga bearbetade varor till industriländerna. Nu har situationen på ett par år förändrats. För närvarande har Island ekonomiska resurser att skapa en industri, som med en helt annan kapacitet än förut kan förädla exportvarorna och sända dem ut på världsmarknaden som rikhaltigt sorterade, förstklassiga konsumtionsvaror. Och den säkraste avsättningen för dessa produkter har man i Europa, särskilt på kontinenten, där folken alltid ha lidit brist på fisk. Importen till Island har under de sista åren huvudsakligen kommit från Amerika, men detta är blott en krigsföreteelse. Så snart de europeiska folken åter bli i stånd att exportera, kommer den isländska importen att söka sig tillbaka i sina förra, naturliga banor. Island säges aldrig kunna få verkligt utbyte av affärsförbindelser med USA annat än som understödstagare i en eller annan form.

Den optimism som här kommer till tals har också satt sin prägel på den nuvarande samlingsregeringens (sedan oktober 1944) åtgärder för att intensifiera näringslivet. Som ett slags motto för denna samverkan har man tagit upp ordet *nysköpun*, 'nyskapelse'. Visserligen utsattes detta slagord för drift av bondepartiet, som ensamt står utanför regeringskoalitionen. Beställningen av trettio nya trålare från engelska varv liksom av en mängd mindre fiskefartyg från Sverige, stora anslag till utbyggnad av hamnar och fiskindustri o. s. v., vittnar dock värtaligt om att statsmakterna

tagit energiska initiativ för att de under krigsåren samlade rikedomarna skola komma produktiva ändamål till godo. För att säkra en samhällsnyttig investering av de stora utländska tillgodohavandena, som till övervägande delen ägas av privata företagare, har man tillsatt ett särskilt »nybyggnadsråd», som övervakar dispositionen av dessa medel men dessutom utarbetar positiva förslag för näringslivets utbyggande.

I det föregående har det så gott som uteslutande varit fråga om vilka materiella fördelar eller nackdelar Island skulle ha av att hyra ut baser. Andra mera ideella synpunkter ha dock skymtat, och för dem som slå vakt om sitt fäderneslands absoluta oberoende äro de utan tvekan de viktigaste. Den ovan nämnde unge nationalekonomen fastslår, att det isländska folkets långa kamp för självständighet alltid byggt på den huvudtesen, att det vore i stånd att sörja för sig självt. Om nu den åsikten bleve gällande, att landets ekonomiska framtid låge i att det bleve ett slags pensionär hos en främmande stormakt, skulle därmed folkets tro på sina möjligheter att leva som en fri nation kunna helt brytas. Författaren tecknar till sist som ett varnande exempel bilden av Förenta Staternas urinvänare, de indianstammar som nu framsläpa sitt liv inom avgränsade landområden, underhållna av offentliga medel. »Skall det bli det isländska folkets lott att sälja sin förstfödslo rätt för en så usel grynvälling?»

Flera bidragsgivare i *Tímarit* harmas över att deras landsmän — vilket alltså stundom är fallet — anlägga en ekonomisk måttstock i en fråga som denna. Man köpslår inte om sin frihet, även om köpesumman skulle vara aldrig så stor. I mer än en artikel möter jämförelsen med skökan, som säljer sig för pengar. Man lägger stor vikt vid att de ifrågavarande baserna komme att innehas med exterritorialrätt, och att dessa platser således komme att betraktas som och faktiskt utgöra en del av Förenta Staterna. Dessa områden komme att vara undandragna isländsk lag, tull och beskattning, och islänningarna själva skulle inte äga tillträde till dem annat än med särskilt tillstånd. Däremot skulle man dagligen ha omkring sig basernas uniformsklädda bevakare, som fritt kunde röra sig bland landets civilbefolkning. En av tidskriftens medarbetare, en kvinnlig läkare, skildrar detta tillstånd i följande ord, som dock torde ge en alltför ensidig svartmålning av det ockuperade Island: »Ingen plats är fredad för detta obehag. Brott som de begå, stöld, rån, överfall, våldtäkt och förförelse av småflickor och pojkar, för att nämna det som är vanligast, komma

inte att beivras enligt isländsk lag, såsom vi alla veta. Soldaterna äro i sitt eget land i *vårt*.» Till dessa omedelbara obehag kommer så den säkra moraliska, materiella och nationella undergång som islänningarna skulle gå till mötes, om de gjorde sig beroende av Förenta Staterna. Hon avslutar sin framställning med följande drastiska framtidsperspektiv: »Ödeläggelsen av det isländska folket, som dansk oduglighet inte lyckades åstadkomma på många århundraden, skulle för amerikanarna vara lätt att genomföra på några få årtionden, om vi gäve dem tillfälle till det, ty de islänningar som det vore någon framåtanda i skulle i längden inte finna sig i förhållandena utan nödgas fly landet. De övriga toge amerikanarna undan för undan i sitt underhåll, de försvunne i den hop av arbetslösa som i miljoner driva omkring i världens rikaste land. Isländska folket vore icke längre till annat än i annalerna som en litterärt begåvad nation, som förföll och dog ut under senare delen av 1900-talet, och vars land var det första som ödelades i det stora atombombskriget.»

Stundom skymtar i resonemangen de övriga nordiska länderna. Man har med tillfredsställelse noterat reaktionen i tongivande svensk press. Den ovannämnda tidskriften *Útsýn* återger ett uttalande av *Morgon-Tidningen*, vari det heter, att man kan »vara övertygad om att en eftergift från Islands sida kan vinnas endast genom stark påtryckning. Man vägrar tro att president Truman skulle vara beredd att framtvunga isländska medgivanden om baser i rak strid mot löften som tidigare givits. När amerikanarna först skickade trupper till ön utlovade de dess utrymmande vid krigets slut.» Skribenten i *Útsýn* anmärker, att dessa det svenska regeringsorganets kommentarer torde ge uttryck åt svenska regeringens synpunkter i saken. Han finner det högst sannolikt, att svenska regeringen också delgivit Förenta Staterna sin uppfattning. Överhuvud taget anser man sig inte behöva tveka om de nordiska frändefolkens hållning.

Att tillmötesgå USA i basfrågan innebure enligt flera författare icke blott, att isländska folket sveke sin egen heliga sak. En sådan eftergift skulle också försvaga andra småstaters motståndskraft i ett liknande läge, göra det svårare för dem att spjärna mot udden. »De små folken skulle hata och förakta oss för det prejudikat som vi hade skapat.»

Reykjavik i december 1945.